

UOT 81

**“2” SAY TƏRKİBLİ FRAZEOLÖJİ VAHİDLƏRDƏ
MƏNA ÇALARLARI****R.C.MÜRSƏLOV***Bakı Dövlət Universiteti**rizvan.murselov@yandex.ru*

Azərbaycan və ingilis dillərində işlənən frazeoloji vahidləri istər tipoloji, istərsə də digər cəhətlərdən müqayisə edərkən onların oxşar və fərqli cəhətlərini struktur baxımdan təyin etmək olur. Məhz bunun özü hər iki dildə ortaya çıxan bir çox məsələlərin aydınlaşmasına şərait yaradır. Bir çox frazeoloji vahidlər ingilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilərkən heç də həmişə öz tam mənasını vermir. Bu zaman kontekstdə olan məna əsas götürülür. Dillərin tərcüməsi zamanı aydın olur ki, bütün dillərdə olduğu kimi ingilis dilində də frazeoloji sistemin özü, həm dilin milli özünəməxsusluğunu əks etdirir, həmçinin çoxmənalılığı ilə digər dillərdən fərqlənir.

Açar sözlər: frazeologiya, üslub, milli dəyərlər, çoxmənalılıq, məzmun, tipologiya, əksətdirmə

Dilləri tipoloji cəhətdən öyrənmək üçün, onlara məxsus dil faktlarının müqayisəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu müqayisələr zamanı kateqoriyaların, formaların bir-biri ilə müqayisəsi, tutuşdurulması, forma və məzmun oxşarlığının müəyyənəlməsi əsas şərtlərdən hesab olunur. Bu zaman linqvistik müqayisə meydana çıxmış olur ki, burada oxşar və fərqli cəhətlər mütləq aşkar edilməlidir. Bu aşkarlanma zamanı forma və məzmun cəhətdən dil sisteminin bütün yarusları fərqləndirilir. Bu zaman ayrı-ayrı dil hadisələrinin təsviri müəyyən mənada o dildə olan formaların, mənaların məcmusunu müəyyənləşdirirsə, digər hallarda həmin dilin başqa dillərdə olan uyğun elementlərlə müqayisəsinə də şərait yaratmış olur.

Hər hansı bir dilin daxilində müqayisə aparılarkən bir çox şərtlərin yerinə yetirilməsi zərurəti yaranır:

- Müqayisə üçün kəmiyyət bazası olmalı;
- Faktlar müqayisə olunarkən, o faktlara uyğun vahid təlim, vahid metod və vahid terminoloji sistem olmalıdır.

Əksər dillərdə frazeoloji vahidlərin əsas tematik qrupları arasında böyük oxşarlıq, yaxınlıq var. Bu oxşarlıq və yaxınlıq həmin frazeoloji vahidlərdə olan (işlənən) sözlərin yerinə yetirdiyi funksiyaların universalılığı ilə izah edilə bilər.

Misal üçün elə oxşar frazeoloji ifadələr vardır ki, kontekstdən bir sözün fərqli olmasına baxmayaraq, tərcümədə eyni mənanı ifadə etmiş olur. Belə frazeoloji vahidlərin əsasını onun semantikasi ilə bağlı olan konnotativ aspekt hesabına bir qədər də mürəkkəbləşmiş, dəyişmiş söz birləşməsinin (və ya dəyişkən söz birləşməsinin) hərfi mənası təşkil edir. Misal üçün **two better than one// many heads are better than one// two heads are better than one, even it one is a sheep** – kontekstə uyğun gələn **iki** baş ifadəsi müxtəlif formada işlənsə də nəticədə eyni mənanı vermiş olur – **İki baş bir başdan daha yaxşıdır və ya iki baş bir başdan daha yaxşıdır, hətta qoyun başı olsa belə.**

Digər bir misala nəzər salaq. Bəzi frazeoloji vahidlərdə ola bilsin ki, kontekstdə bir məna verilsin, tərcümədə müxtəlif variantda əks olunsun: **two of a trade never agree - iki sənətkarın sözü heç vaxt bir-birilə düz gəlməz// iki ayı bir mağarada yola getməz// iki qoçun başı bir qazanda qaynamaz.** Bu mənanı verən digər bir ingilis atalar sözü də işlənir: **two dogs over one fone seldom agree – bir sümüyü iki it bölüşə bilməz** və ya eynilə yuxarıdakı kimi **iki qoçun başı bir qazanda qaynamaz.**

Amma o da ola bilər ki, kontekst məna tərcüməsinə tam uyğun gəlsin. Məsələn, **two stiks will kindle a green – Qurunun oduna yaş da yanır.**

Two blacks do not make a white – Azərbaycan dilində buna oxşar olan belə bir ifadə (fazeoloji vahid) mövcuddur: **Yamanlıq etməklə pisliyin qarşısını almaq olmaz** və ya **=yaxşılığa yaxşılıq hər kişinin işidir, yamanlığa yaxşılıq ər kişinin işidir.**

Elə atalar sözləri də vardır ki, istər hərfi tərcümə, istərsə də məna çalarlarına görə verilən tərcümədə tamamilə başqa məna ifadə edir, ancaq onun Azərbaycan dilində qismən uyğunluğunu tapmaq lazım gəlir. Məsələn: **two boys are half a boy, and three boys are no boy at all – İşi bir adama tapşırırsan tez həll olunur, iki adama tapşırırsan yarı həllini tapar, üçünə tapşırırsan onda sən onun həllini gözləmə** (hərfi məna). Azərbaycan dilində müqayisədə: **çoxluq, yoxluqdur.**

Azərbaycan dilində işlənən “2” say tərkibli frazeoloji vahidlərə daha çox danışıq dilində rast gəlinərsə də nəticə etibarlı ilə onun mənasını açmaq lazım gəldiyi üçün əsərlərə, povestlərə nəzər yetirmək lazım gəlir.

1. **İki tərəfə baxan kəc qalar** (atalar sözü). Bu atalar sözündə əsas məna insanın, ancaq bir yolunun olması əsas götürülür ki, öz problemini həll etsin.

Misal üçün, “Nazım bu fırçalarla neçə-neçə şəkillər çəkmişdi. İnstituta gələndən daha bu işə baş qoşmurdu. Fikirləşirdi ki, **iki tərəfə baxan kəc qalar**” [4, 65].

2. **İstəyənin bir üzünü qara verməyənin iki üzünü.**

3. **İki yerə baxan kəc qalar.**

Misal üçün: Mətləbi çox dərinliklərə aparıb söz-söhbəti qəlizləşdir-məyək. **İki yerə baxan kəc qalar** [4, 71] və s.

Bu çəkilən hər iki misalda insan faktoru önəmli rol oynamışdır. Belə ki, birinci misalda çəkilən ifadə insanın müəyyən məqsədə nail olduğundan,

ikincisi isə acgözlüyündən bəhs edir.

Azərbaycan dilində işlənən digər “2” say tərkibli ifadələrə nəzər salaq: **İki şahını bəyənməyən ortalığa abbası qoyar: qorxaqlar iki dəfə ölürlər: iki kötük baş-baş verməsə, tüstüsü çıxmaz; bir güllə ilə iki dovşan vurmazlar; iki bədbəxt bir yerdə xoşbəxtdir; hər qadına bir kişi bəsdir, amma iki kişi azdır** (aforizm). **ya sibir, ya qəbir ikisi də bir gələr; iki məhəbbət bir qəlbə sığmaz; kor nə istər iki göz, biri əyri, biri düz; Eşşəyə minmək bir ayıb, düşmək iki ayıb** [4, 93] və s. frazeoloji vahidləri misal göstərmək olar. Onu da qeyd edək ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz bu frazeoloji vahidlərin hər birinə ayrı-ayrılıqda əsər və povestlərdə rast gəlinir. Dünya xalqlarının dillərindən Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş aforizmlərə nəzər yetirək;

- Varlanmaq üçün **iki** şey lazımdır: İşləmək və qənaət etmək (Bencamin Franklin)
- **İki** cür insan – **biri** çox kasıb, **biri** də çox varlı – pulun qədrini bilməz (Ernest Toller)
- Gülümsəmə - dodaqlarınla edə biləcəyin ən yaxşı **ikinci** şeydir
- **İki** növ insan daim acdır: **Biri** elm axtaran, digəri pulu (Cat Stevens)
- **İki** şeyə haqqım olduğuna qərar verdim: Azadlıq və ölüm. **Birinə** sahib ola bilməzsəm o **birini** istəyəyəm, çünki heç kəs məni canlı məhbus edə bilməz. (Harriet Tubman).

İngilis dilində “2” say tərkibli idiomlara nəzər yetirdikdə, ifadələrin bir çox mənalarına rast gəlmiş oluruq. Bu mənalar həm idiomlar, həm də atalar sözlərində özünəməxsus çalarlıqla işlənmişlər.

Misal üçün: **Play second fiddle (idioms)** – Hər hansı bir işdə **ikinci** dərəcəli olmaq, tabeliyində olmaq.

Bill doesn't to play second fiddle to his colleague any more. He feels he is more trained and more experienced – Bill həmkarları içərisində **ikinci** dərəcəli adam olmaq istəmirdi. O özünü daha bilikli və təhsilli hiss edirdi.

- **That makes two of us – kiminləsə həmfikir olmaq.** This expression indicates agreement with what has just been said.

For eg. I found his speech rather boring. **That makes two of us** – Mən gördüm ki, onun nitqi kifayət qədər cansıxıcıdır, o bizimlə eyni fikirlərini bölüşürdü [5].

İndi isə ingilis dilində işlənən aforizmlərə (hikmətli sözlər) diqqət yetirək.

- **For all evils there two remedies time and silence.**
Bütün pisliklərin qarşısını iki şey alır – Zaman və sakitlik. Aleksandr Düma.
- **There are two tragedies in life. One is not to get you heart desire. The other is to get it – Həyatda iki faciə var. Biri qəlbimizin səsini qulaq asmaq, digəri isə əksi.** Corc Bernard Şou.
- **There are only two ways to live you life one is as though nothing is**

a miracle. The other is as if everything is. I believe in the latter – Həyatda yaşamağın iki yolu var. Biri fikirləşdiyini kimi möcüzəli deyil. Digəri isə necə varsa elə də olacaq. Mən ikincini tərciyyə edərdim. Albert Eynşteyn.

Aforizmlərdən başqa ingilis dilində zərb-məsəllər də işlədilir ki, onların ancaq Azərbaycan dilində ekvivalentini vermək olur. For eg.

- **Fool me once, shame on you**

- **Fool me twice shame on me**

One should learn from once mistake – Hər hansı bir səhvədən nəticə çıxarmaq: – Əgər **bir** dəfə məni aldatmışansa sənə eyib olsun, **ikinci** dəfə aldanmışamsa mənə eyib olsun.

- **If you chase two rabbits, you will not catch either one**=If you try to do two things at the same time, you will not succeed in doing either of them – Əgər sən eyni zaman kəsiyində **iki** iş görmək istəyirsənsə, heç **birindən** uğur əldə edə bilməzsən. (“**Bir əldə iki qarpozı tutmazlar**” atalar sözüünə uyğun gəlir).

If two ride a horse, one must ride behind=which **two** people to do something together, one will be the leader and the other will be the subordinate=Əgər **iki** şəxs bir yerdə işləyirlərsə, onlardan **bir**i rəhbər, digəri isə ona tabe olacaqdır. (“**İki qoçun başı bir qazanda qaynamaz**” atalar sözüünə uyğundur).

- **Listning never strikes in the same place twice** – An unusual event is not likely to occur again in exactly the same circumstances – Hər hansı **bir** qeyri-adi hadisə eyni zaman kəsiyində dəqiqliklə baş verən hadisəyə bənzəmir. (“**Hər şeyin öz vaxtı var**”: atalar sözüünə uyğun gəlir).

- **No man can serve two masters** – It is impossible to follow instructions from, two different sources – **İki müxtəlif mənbədən təlimat vermək** (göstəriş) mümkün deyil. (**İki tərəfə baxan kəc qalar**” atalar sözüünə uyğundur və ya “**Bir ağanın bir nökrəri**”) [6].

- **Once bitten, twice shy**= After an unpleasant experience, people are careful to avoid something similar.

Xoş olmayan təcrübədən sonra, adamlar eyni şeyi etməkdən boyun qaçırmaqla ehtiyat edirlər (**Qorxan gözə çöp düşər** – atalar sözüünə uyğundur).

- **One to day is worth two tomorrows** – What you have today is better than what is promised or hoped for – Bu gün gördüyü (etdiyi) iş vəd və ümid etdiyindən daha yaxşıdır.

Opportunity seldom knocks twice – Don't miss opportunities that come a long – **İmkani əldən buraxma, bir də ələ düşməz** (**Hər işi öz vaxtında görürlər**” atalar sözüünə uyğun gəlir).

(two) Wrongs don't make a right – It is wrong to harm someone

because they have harmed you.

Bir kəsə zərər vurmaq yanlışlıqdır, çünki o da, eyni şeyi edə bilər (“**Dəymə mənə dəyməyim sənə**” atalar sözüünə uyğundur).

Çəkdiyimiz bu ingilis zərb-məsəllərinin təhlilini verdikdə Azərbaycan dilinə qismən uyğun gələnini tapmaq lazım gəlir. Onu da qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycan dilində zərb-məsəlləri atalar sözündən ayırmaq çətinlik törədir. Çünki, onlar müəyyən hallarda oxşardılar. Amma onların da aralarında müəyyən fərqlər mövcuddur. İngilis dilində isə bu o qədər də problem yaratmır.

İngilis dilində işlənən “2” say tərkibli atalar sözü və zərb-məsəllərə yenidən nəzər salaq.

- **Better one house spoiled than two – İki ailənin bədbəxtliyindənə birinin olması daha məsləhətdir.**
- **Between two stools one falls to the ground – İki dovşanın dalınca qaçarsan, heç birini tuta bilməzsən (Bir əldə iki qarpız tutmaq).**
- **Between two evils this not worth choosing – İki bədbəxtçilikdən biri seçilməlidir [1, 41].**
- **A bird in the hand is worth two in the fish// A bird in the hand is worth two in the wood – Soğan olsun, nağd olsun [1, 42].**
- **A boaster and a foal are two of a school = (hərfi)=lovğa ilə axmaq hər ikisi bir məktəbin yetirməsidir (ikisi birində) [1, 45].**
- **Choose the lesser of two evils – İki bədbəxtçilikdən ən kiçiyini seç [1, 56].**
- **Custom is a second nature – Öyrənmiş nə tövbə (hərfi) və ya vərdiş hər kəsin ikinci xasiyyətidir [1, 65].**
- **A fault once denied is twice comitted - Günahından boyun qaçıranlar, iki qat günahkardılar [1, 107].**
- **Think twice before you speak once - əvvəl fikirləş, sonra danış (müqayisə et) iki dəfə fikirləş bir dəfə danış [1, 106].**
- **Fool me once shame on you
Fool me twice, shame on me – Bir dəfə məni aldadana eyib olsun, ikinci dəfə aldanaramsa, onda mənə eyib olsun.**
- **Two heads are better than one – İki baş bir başdan daha ağıllıdır.**
- **A fox does not taken twice same share – Tülkü ikinci dəfə eyni yerdə tələyə düşməz (hərfi) Eşşək palçığa batdığı yerdən bir də getməz.**
- **You can't fly the same ox twice - Bir öküzdən iki dəri soyulmaz. (müqayisə et) Bir əldə iki qarpız tutmazlar [1, 106, 110, 115, 376].**

Frazeoloji vahidlər yaranarkən məlumdur ki, orada iştirak edən bir çox sözlər vardır ki, bu yaranış zamanı eyni rola malik olurlar. Bu xüsusiyyət həm eyni bir dildə, həm də müxtəlif dillərdə olan frazeologizmlərdə mövcuddur. Bu o deməkdir ki, müəyyən sözlərin frazeologiyanın yaranmasında rolu çox olub, başqalarının isə çox az. Daha çox olan sözlərə bədən üzvlərini misal göstərmək olar.

Azərbaycan dilində işlənən digər “**2 say tərkibli**” frazeoloji vahidlərə yenidən nəzər salaq.

- **İki bölmək** – öldürmək (əsasən xəncərlə).
- **İki daşın arasında** – çox münasib vaxtda, tələsik.
- **İki gözüm** - ən əziz, ən istəkli.
- **İki gözdən olmaq** – kor olmaq, gözləri tutulmaq.
- **İki göz istəyir ki, tamaşa eləsin** – çox gözəl, həddindən artıq gözəl, adamı özünə cəlb edən maraqlı bir şey haqqında.
- **Gözlərimin ikisi də aydın** – çox da vecinə almamaq.
- **Əlindən gələni iki qaba çək**– hər nə bacarırsan elə, heç nədən qorxmuram, çəkinmirəm. Dilimizdə buna uyğun “əlindən gələni beş qaba çək” atalar sözü də vardır.
- **İki ayağını bir başmağa dirəmək (soxmaq)** – tərslik etmək, inadla tələb etmək, insadla istəmək.
Bu ifadənin “iki ayağını yerə dirəmək” sinonim variantı da işlədilir.
- **İki əli oldu bir başı**- başına vurmaq, başını yolmaq.
- **İki dünya bir olsa** – heç vaxt, qəti surətdə, heç zaman, əsla (inadkarlıq bildirir).
- **İki gözü dörd olmaq** – sayıq olmaq, ayıq olmaq.
Bu ifadə “təəccüblənmək, məəttəl qalmaq” mənalarında da işlədilir [7, 65-70]

Həm Azərbaycan, həm də ingilis dillərində işlənən kəmiyyət tərkibli frazeoloji vahidlərin, hər iki dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində çox böyük rolu vardır. Kəmiyyət tərkibli frazeoloji vahidlər ingilis dilində ayrı-ayrılıqda işlənsələr də Azərbaycan dilində onlar ümumi halda götürülür. Bu da onların tərcüməsi zamanı problemlərin ortaya çıxmasına səbəb olur. Belə ki, tərcümə zamanı əgər frazeoloji vahidlər hərfi tərcümə oluna bilmirsə, bu zaman onların ekvivalenti verilir. Ekvivalentlik zamanı hər hansı frazeoloji vahidin mənasının dolğun şəkildə verilməsi, o frazeoloji vahidin bir növ məna çalarlarının daha da qüvvətlənməsinə səbəb olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov A. Dictionary of English-Azərbaycan proverbs and sayings. Bakı: Turan Evi, 2013. 566 s.
2. Abbasov A. English – Russian – Azerih paroemic units. Bakı: Elm, 2018. 568 s.
3. Abbasov A., Məmmədov X., Paşayev P. Azərbaycanca – İngiliscə pareomeoloji vahidlər. Bakı: ADPU, 2018, 344 s.
4. İldırımoglu Ə. Zorən jurnalist. Bakı, 2012, 654 s.
5. Frazeologizmlər // <http://www.idiomconnection.com/number.html> –. 12.10.2018
6. Frazeologizmlər
<http://www.learnenglishtoday.com/idioms/idiomcategories/numbers/numbers.html> — 18.12.2018
7. Seyidəliyev N. Azərbaycan Dastan və nağıl dilinin frazeologiyası. Dissertasiya – 2007

СМЫСЛОВЫЕ ОЦЕНКИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЭДИНИЦ С ЧИСЛИТЕЛЬНЫМ «2»

Р.Дж.МУРСАЛОВ

РЕЗЮМЕ

Рассматривая фразеологические единицы, используемые в азербайджанском и английском языках с типологической либо любой другой точки зрения можно определить структуру их схожести и различий. Именно это создает возможность для прояснения многих вопросов в обоих языках. При переводе с английского языка на азербайджанский, фразеологизмы не всегда сохраняют своё значение. Основным при этом является значение, взятое в контексте. Во время перевода становится ясным, что, как и во всех языках, фразеологическая система английского языка отражает как его национальное своеобразие, так и отличие от других языков многозначностью.

Ключевые слова: фразеология, метод, национальные ценности, полисемия, содержание, типология, описание

THE STATE OF MEANING OF “2” NUMERAL STRUCTURE OF PHRASEOLOGICAL UNITS

R.C.MURSALOV

SUMMARY

Comparing phrasiological units used in Azerbaijani and English languages from typological or any other point of view, one can define the structure of their similarities and differences. Namely this allows clarifying majority of issues in both languages. While being translated from English into Azerbaijani phrasiological units not always preserve their own meanings. Context meaning here is the most important factor. During translation it becomes clear that as in all the languages. Phrasiological system of English language reflects not only its national values, but also politely, which distinguishes it from other languages.

Keywords: phraseology, method, national values, politely, content, typology, description